

בימיו היתה קודם־כל היסטוריה פוליטית והאורינטציה של ההיסטוריוגרפיה הרומית... היא אורינטציה אתית."

אמת־מידה ההיסטורית של סאלוסטיוס היא ה"וירטוס": מעלות־נפש של מרץ, עוז־רוח, כבוד, יכולת, שקידה וכשרון, הבאות לידי ביטוי בפעילות מדינית וצבאית. באמת־מידה זו הוא דן ומודד מאורעות, אישים ותכונות, ואת הסיבת העיקרית להתחלשותה של הרפור בליקה הוא מוצא באבדן איכותה הרוחנית הישנה של האצולה הרומאית ובהמרת ערכי ה"וירטוס" באלה של תאוות־שלטון, רדיפת המותרות והכבוד בדרכי השחיתות, האלימות והפשע. "אך מששגתה המדינה בעמל ובצדק, משהוכנעו במלחמה מלכים גדולים והודברו בזרוע... משעקרה משורש קרתאגו... ונפתחו כל הימים והיבשות, החל המזל מתאנף ופרע בכל. אנשים אשר על־נקלה עמדו בעמל, בסכנה, בתלאה ובצרה, היו היום הפנאי והעושר, הרצויים בנסיבות אחרות, למעמסה ולהוה; כך גברה תחילה תאוות הממון, לאחר־מכן תאוות השלטון, ואלו היו כִּבּוֹת לכל הרעות כולן; שהרי רדיפת הבצע שיחתה את האמונה, היושר ושאר המידות טובות; תחת כל אלה לימדה יהירות, אכזריות, זילזול באלים ושימת הכל במיקח וממכר. רדיפת הגדולה אילצה אנשים רבים ליהפך לאנשי־כזב, שאין פיהם ולבם שווים, הדנים ידיות ואיבה לא לגופן אלא עליפי טובת עצמם, ומבקשים להיות טוב־יפנים מלהיות טוב־לב, תחילה גדלו מומים אלה מעט־מעט, ופעמים אף הוטל עליהם עונש. אחרי־כן, משפשה הנגע כמגיפה, נשתנתה העיר והצודק והטוב במימשלים הפך אכזרי וקשה מנשוא" ("קאטילינא", י). זוהי תמצית השקפתו של סאלוסטיוס על הכוח המגיע בהיסטוריה המדינית: התנוונותה של העיילת המנהיגה מול השפע והשררה היא־היא התנוונותה של צורת השלטון הקיימת; שהרי בכל מקום ובכל זמן העיילת היא שקובעת את דמותה של המדינה, חוקיה, מוסרית ליכודה ויעדיה, התנוונותה זו מוליכה היישר אל עירעור הסדרים, אל השחיתות והפשע, ואל אבדן החירות ומימשל העריצות.

סאלוסטיוס

מה יש בהן, ביצירותיו ההיסטוריות של סאלוסטיוס שנשמטרו והגיעו לידינו, שכדאי לו לקרוא הטרוך בבעיות המדיניות של היום? יום הסוער ואין לו ענין דווקא בפרטי המאורעות המתוארים, להתפנות לעיון בן? דומה כי התשובה הפשוטה והאחת היא: הרבה, ואפילו הרבה מאד.

גדולתה ונצחיותה של ההיסטוריוגרפיה הקלאסית הן בכך שהיא מדברת בשפה משלה ואל בעיות מיוחדות לה, ועם זאת בשפה הדוברת ברורות גם אליו ואל בעיות תקופתנו וקודמותיה, תמונתה של שיטת־מימשל רפובליקאית עתיקת־ימים, בשיא כוחה; התפוררות אחדותו של גוף פוליטי רבי־עצמה; עלייתם של עריצים וקמילתה של החירות; גניבת־הדעת של סיסמות פוליטיות שגורות; התנוונותה של העיילת המנהיגה; מאבק בין שכבות ובין אישים על השלטון ועל טובות־ההנאה—כל אלה הם תכנה של יצירת סאלוסטיוס כמו גם של הרבה חיבורים היסטוריים אחרים.

מי שאמון על ברכי ההיסטוריוגרפיה המודרנית ימצא בהסבריו של סאלוסטיוס למומיה של המדינה בת־זמנו פירכות הרבה, גלוּפות, ואף תמימות; אולם ההיסטוריוגרפיה הרוֹמית, זו הנכתבת בידי עושיה—האצולה הסיטורית—כדברי פרוֹפ' ח. וירשובסקי במבוא שהקדים לספרים, היא בעלת אורינטציה אתית ופוליטית ולא כלכלית או סוציולוגית. "לפיכך מתוארים עניינים חברתיים וכלכליים כחלק של סיטואציה מוסרית ומדינית, אבל לא כבעיות בפני עצמן. אפשר כמובן להקשות אם ניתן להסביר כהכלה במושגים אתיים את בעיותיה של תקופת תמורות וועזועים מדיניים וחברתיים, תקופה של מתיחות מדינית, חברתית וכלכלית גדולה..."

• סאלוסטיוס: מלחמת קאטילינא, מלחמת יוגורטא, קטעים מדברי־הימים; מרומית: שרה בדורצקי; מבוא: ח. וירשובסקי; הערות: י. שצמן; מוסד ביאליק, ירושלים, 1968; 183 ע"מ.

משטר פחד זה מהלבבות, מאליהן באו פרי צות ויהירות... וכך נתפלגו הכל לשתי סיעות והמדינה בתוך נקרעה לגזרים" ("יגורתא", מא). מלחמת יגורתא ומה שבא בעקבותיה אינם סיבה אלא גילוי של תוצאה; כשלו נותיה של הגובליטס מחוץ, והאפשרות לקנות כל דבר ברומא, כעדות יגורתא עצמו, עירערו את מעמדה מבית בפעם הראשונה. זה מאז התישבה המחלוקת הארוכה בין הפטריקים והפלבאים; הפרשים, יחד עם העם והטריבוונים שלו, תמכו בהעלאת ה"הומנובוס", מארוס, לשררה. הלז יצר את הצבא הרומאי החדש, העתיד לשמש מכשיר פוליטי אדיר ומכריע בידי מתחרהו, סולה, ומאז מילא את התפקיד המרכזי בהשתלשלות המאורעות.

קשר קאטילינא, בשנת 63 לפנה"ס, שנת הקונסולט של מ. ט. קיקרו, לא היה אלא אפיוודה קצרה בהיסטוריה הסואנת של יובל השנים האחרון לרפובליקה. פירסומו בא לו יותר בנכות המיסמכים ההיסטוריים שנשג תמרו על-אודותיו, פרי עטם של יריבים פוליטיים: נאומי קיקרו נגד קאטילינא והמונגרפיה של סאלוסטיוס, בה אין קיקרו ממלא את התפקיד המרכזי כל-עיקר. קאטילינא, סינטור שנכשל פעמים אחדות בבחירות לקונסולט, ופעם אף ניגן מפני קיקרו ה"גד", והתרושש עקב כך, ביקש לנצל את שהותו של פומפיוס במלחמה נגד מיתרידאטס ולתפורס את השלטון מידי הגובליטס השלטת, תוך ניצולה של השנאה בין עניים ועשירים ושימוש בסיסמה מאיימת והרסנית, שהלהיבה וגרפה אחריה תומכים משיכבות-העם השונות—סיסמת ה"טפולי נובאי", שמיטת-חובות כל-לית, יחד עם הבטחה לפרוסקריפציות (ניידיים והחרמות) של העשירים. קיקרו הצליח לסכל את מזימותיו של קאטילינא, וזכה לתור אר "אבי המולדת", ועד סוף ימיו ראה עצמו מו משיעה של הרפובליקה. קאטילינא עצמו נפל בקרב, וחבריו הקושרים בעיר גופה הוצאו להורג.

עניינו של הקורא מן השורה, שאינו בקי בכל רזי ההיסטוריה הרומאית ומכמניה, הוא קודם כל ביצירה המנוחת לפניו ובהשקפתה הסור

סאלוסטיוס (35—86 לפנה"ס) הוא הראשון למחבריה המונוגרפיה ההיסטורית—יצירה שגרעיה מאורע אחד רב-ערך, או דמות אחת שכוללת משכמה ומעלה, לטוב או לרע, כשהמאורעות הרודפים ובאים זה אחר זה והקשרם אינם עיקר לה אלא רק מסגרת הם לאותם הקדמות ופרקי-בינים, המטים את הסיפור פעם-בפעם משטף מהלכו ומציגים את הגיגיו, המקוריים או השאולים, של המחבר, על המאורעות, סיבתם ולקחם. מלבד שתי המונוגרפיות נשתמרו בידינו קטעים מספר מדברי-הימים וצמד מכתבים אל קיסר, בענייני ניהול מדינה אקטואליים, עם הצעות תיקונים, שמידת האוטנטיות שלהם מוטלת בספק. המונוגרפיה הראשונה, "מלחמת קאטילינא", קדמה לשניה, "מלחמת יגורתא", אף כי התרחשה זו האחרונה יובל-שנים קודם לקשרו המפורסם של קאטילינא. נראה כי לאחר שגילה בקשר את האיומה במורסות של מחלת הרפובליקה, קשר שהוא "מן הראויים ביותר לזיכרון בשל חידושו בפשע ובסכנה" ("קאטילינא", ד), ביקש סאלוסטיוס לחזור ולהתחקות ביתר-פירוט אחר שרשיה. אין ספק כי מידת ההגזמה שורה בתיאורו את קשיי המלחמה וסכנתה לרומא, שהרי הרומאים צלחו ועברו זמנים קשים מאלה וסכנות גדולות מהתמרדותה של נומידיה, אלא שבמהלך המלחמה נגד בן-החסות המתמרד והחצוף נתגלע לראשונה הקרע המעמיק והר"לך בין האוליגרכיה הסגורה והמתנשאת, ה"אנשים החדשים", פשוטי-העם, ומעמד הביניים המתעשת של ה"פרשים". בפעם הראשונה, לדעתו, מנצלת האוליגרכיה של ה"גובליטס" את קשרי החסות והפטרוניות שלה על מלכי-חסות, קשרים שיחד עם העצמה הצבאית הם דבק האימפריה, כנגד טותה של הרפובליקה כולה. "מנהג מפלגות וסיעות, על כל דרכי הרע הכרוכים בו, קם ברומא שנים מועטות קודם-לכן בגלל השלום ושפעת הדברים... שהרי לפני חורבן קרתאגו כילכלו העם והסנאט הרומאי את המדינה יחדיו בשלוות ובמתינות ולא היה ריב בין האזרחים על התפארת או על השררה. מאימת האויב לא רחקה העיר מדרכי הטוב. אך

אהדתו לקיסר של השנים האחרונות, אולם יודע הוא כי העם והאימפריה אינם רוצים בחירות הגערצת עליו אלא בסדר ויציבות. אין בידו להציע תרופת לתיקון ההווה, וכמי שחיינו בעבר מבקש הוא אחר סיבות הדברים. טבעי הוא אפוא שהעבר נראה בדמיונו כליל השלמות וטוהר־המעלות, כפי שלא היה מעולם. הוא יודע כי סיכסוכים בין מעמדות, כיתות ואישים היו ברומא תמיד; אולם עד חורבן קארטגו ב־146 תלוי מעל ראשה איומו של אויב מבחוץ, ואיום זה הוא שיצר ושמר את האחדות הפנימית, את ה"קונקורדיה", שהיא איזון בין ה"דיגיטאס" של המעטים וה"ליבראס" של הרבים. גם כאן מגזים סא־ליסטיוס בהרבה, ואף טועה, אך ההווה נראה בעיניו כה איום ומוזע עד שהעבר מצטלל ופגמיו מתגמדים.

כל קריאה, וקריאה חוזרת, בספרות ההיסטור־ריוגרפיה הקלאסית מזכירה שוב עד כמה איבדה הכתיבה ההיסטוריוגרפית של הדורות האחרונים את הלחלוחית של חיות התיאור והסגנון, ואף כי אין ההיסטוריה חוזרת על עצמה ושפתה אחרת תמיד, הרי רווחה אחרת היא; גם במרחק אלפי שנים נראים הדברים שעליהם כותב סאלוסטיוס קרובים, מוכרים ומובנים.

כנגד תרגום קלוקל שהופיע ל"מלחמת קאטי־לינא" בשנת שעברה (בצירוף מבוא שטחי), מתעלה תרגומה של שרה דבורצקי לשלמות של דיוק וצלילות; ואילו המבוא שהקדים פרופ' ת. וירשובסקי הוא מופת למבוא תמ־ציתי, מאיר־עיניים, עניו, ואם זאת מקיף ומעמיק, חובב ההיסטוריה אינו יכול שלא להודות ל"מוסד ביאליק" על שהביא לפניו ספר נוסף ממכמני הספרות ההיסטוריוגרפית הקלאסית, בלבוש נאה.

נ. כ. א.

טעם השלטון

הספר נמצא בתחום שבין הריפורטאז'ה הטור־בה לספרות, ויש בו סימנים רבים לכאן ולכאן, אין הוא רומן במובן המקובל, ונפשו־

ליטית־האֵתית; שהרי לעתים קרובות נוטים לשכוח כי תהליכים היסטוריים אינם תוצר של מערכות כלכליות וחברתיות לענפיהן בל־בד אלא אף של ערכים ורעיונות מקובלים ומשותפים, והדבר נכון ברומא יותר מאשר בתקופות אחרות. עניינו בהשקפה ההיסטור־יוסופית, אף כי פרשה מעניינת כשלעצמה היא פרשת חייו של ההיסטוריון, פרשה חוזרת של איש־מדינה שהיה מעורב בנכליה ונחולותה, הפורש, בעל־כרחו וזדאי מתוך מרידות, מיואש ומאוכזב ואובר־עוצות, מן הפעילות שבמעשה ופונה לכתוב על העבר הקרוב והחי, שהכירו היטב; כותב בימי שלטם הטרימוויראט השני של יורשי קיסר, שנואיו, אשר מסתבר שלא היו סולחים לאויביהם, והוא נזקק להתנצלות על מעברו מן המעש אל הכתיבה, תוך שהוא מעלה את כתיבת ההיסטוריה לדרגה שווה כמעט לעשייתה; ופרשה מעניינת ומאלפת כשלעצ־מה היא פרשת המחלוקת בין הפרשנים כאשר "מעטים הם הדברים החשובים להבנת יצירתו של סאלוסטיוס ולהערכתה שיש עליהם הסכמה בימינו" — מחלוקת בדבר מג־עי הכתיבה, ההשמטות המכוונות, קיפוח האמת העובדתית, רמזיו ושנאותיו של המח־בר, סגולות סגנונו, מקוריותו והנחותיו ההיסטוריות, שלא תמיד הן תואמות את המציאות.

אולם ההיסטוריה של סאלוסטיוס אינה היס־טוריה "אובייקטיבית", אלא כתיבה מכוונת ותכליתית, להוכיח הנחות־יסוד, להטיף מוסר, להוציא לקח, ובוזה חשוב היא יותר מאשר כמקור לאינפורמציה היסטורית רבת־ערך. סאלוסטיוס אינו מציע פתרון; היסטוריון הוא, והיסטוריון פסימי, המכיר ויודע כי לא ייתכן לרפא מחלה בהיותה כבר בשיאה. שני האנשים הדגולים אשר הכיר, שרק הם מחוננים בסגולות ה"וירטוס" המסורתית, קי־סר וקאטו, הלכו לעולמם: הראשון נרצח והיה לאל המושך את לב ההמון אל יורשיו; השני התאבד והיה לקדושם של הרפובלי־קאים. העימות בין שני אלה, בוויכוח על גורל הקושרים בסינט, הוא בלי ספק שיאה של "מלחמת קאטילינא". אפשר אף שפסה